Schakels

DE NEDERLANDSE ANTILLEN

VERLEDEN DAT LEEFT

UITGAVE VAN HET KABINET VAN DE VICE-MINISTER PRESIDENT - PLEIN 1 - 'S-GRAVENHAGE

JAARGANG 1962 - NA 35

INHOUD

Dr. Ds. A. J. C. Krafft	Ten Geleide
J. G. de Jong	Grotten en rotstekeningen op Curaçao
Prof. Dr. M. D. Ozinga	Monumenten en monumentenzorg
M. D. Thijs	De monumenten van Curaçao in woord en beeld
Henk Dennert	Historische zerken

FOTO OMSLAG: *Achtergevel landhuis „Santa Martha".*

Ten geleide

Met belangstelling zien wij telkens uit naar de verschijning van een nieuwe Schakel, bevattende artikelen over de Nederlandse Antillen en Suriname. Deze „Schakels" werpen vaak een nieuw licht op velerlei gebied.

Van de oudste autochthone bevolking van de Nederlandse Antillen weten we betrekkelijk weinig. Haar rotstekeningen, waarover de heer J. G. de Jong ons het e.e.a. vertelt, werken evenwel fascinerend op ons.

Wat er aan kunst op Curaçao is voortgebracht is bewonderenswaardig. In de eerste plaats moet dan gewezen worden op de architectuur der oude stadshuizen, forten en landhuizen, een uniek bezit, waarvan de waarde er één van alle tijden is, mits deze zoveel mogelijk door Monumentenzorg Curaçao wordt beschermd, waarvoor Drs M. D. Thijs warm pleit.

Prof. Dr M. D. Ozinga komt na zijn vergelijkende studie in het Caribisch gebied tot de slotsom, dat in de aanvang de bouwkunst van het moederland zich heeft weerspiegeld in de huizen van Curaçao, maar dat allengs eigen bouwvormen ontstonden onder invloed van klimaat, bodem en de voorhanden werkkrachten. Wij verwijzen gaarne naar zijn monumentaal werk hierover.

De historische zerken van de Portugese Joden op de begraafplaats „Bleinheim" worden door de heer H. Dennert boeiend beschreven.

De „Schakels" worden met toewijding samengesteld en verdienen onze volle waardering en bijzondere aandacht.

Dr Ds A. J. C. Krafft
Theoloog, historicus en geograaf.

I *Grotten en rotstekeningen op Curaçao*

Als ik U iets ga vertellen over grotten en rotstekeningen, dan moet ik mij beperken tot de drie Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen, en dan nog in hoofdzaak tot Curaçao. Niet dat Bonaire en Aruba geen grotten of rotstekeningen zouden bezitten, maar omdat ik dit artikel wil aanpassen aan eigen ervaringen, voornamelijk op Curaçao. (fig. 1). De gegevens over de andere eilanden ontleen ik dan ook grotendeels aan de literatuur. [1])

Grottenonderzoek en het zoeken naar rotstekeningen zijn zaken, waar de „Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen" zich, in het kader van haar werk, bijzonder voor interesseert. Twee personen hebben zich hiermede reeds veel bezig gehouden. Als eerste moge hier worden genoemd de zo jong overleden A. D. Ringma (fig. 2), die vrijwel al zijn vrije tijd bezig was op de noordkust van Curaçao, met het in kaart brengen van grotten, het zoeken naar rotstekeningen en het doen van opgravingen. De resultaten van zijn werk vormen de basis, waarop andere liefhebbers hebben voortgebouwd. Een tweede, die bij dit onderzoek baanbrekend werk heeft verricht, is Dr. P. Wagenaar Hummelinck, die de gegevens van Ringma en anderen, alsmede een schat van eigen materiaal, heeft vastgelegd in diverse publicaties. [2])

Als we over grotten en rotstekeningen spreken, dan zouden wij kunnen veronderstellen, dat deze in direct verband met elkaar staan. Inderdaad is het op Aruba en Bonaire zo, dat de meeste tekeningen in het voorste deel van algemeen bekende grotten te vinden zijn; maar voor Curaçao geldt dit niet. Er zijn trouwens nergens aanwijzingen te vinden, dat de makers van de tekeningen de grotten als woonplaats zouden hebben gebruikt. Misschien wel als schuilplaats! In het algemeen moeten we dan ook grotten en rotstekeningen,

1) De afbeeldingen zijn van de hand van P. Wagenaar Hummelinck, met uitzondering van de figuren 2, 7, 8 en 9, waarvan de makers in het onderschrift zijn genoemd.

2) De grotten van Curaçao, Aruba en Bonaire, in: Fr. M. Realino's *De Nederlandse Antillen,* 1938, p. 128-133, 4 afb. — Over grotten en grottenvorming op Curaçao, Aruba en Bonaire, *W. I. Gids 25,* 1943, p. 365-375, 6 afb. — Rotstekeningen van Curaçao, Aruba en Bonaire, *W. I. Gids 34,* 1953, p. 173-209, 36 afb. (Uitgaven Natuurwet. Werkgroep Ned. Antillen 2) Rotstekeningen van Curaçao, Aruba en Bonaire, II, *W. I. Gids 37,* 1957, p. 93 — 126, 49 afb. (Uitg. Werkgr. N.A. 6).

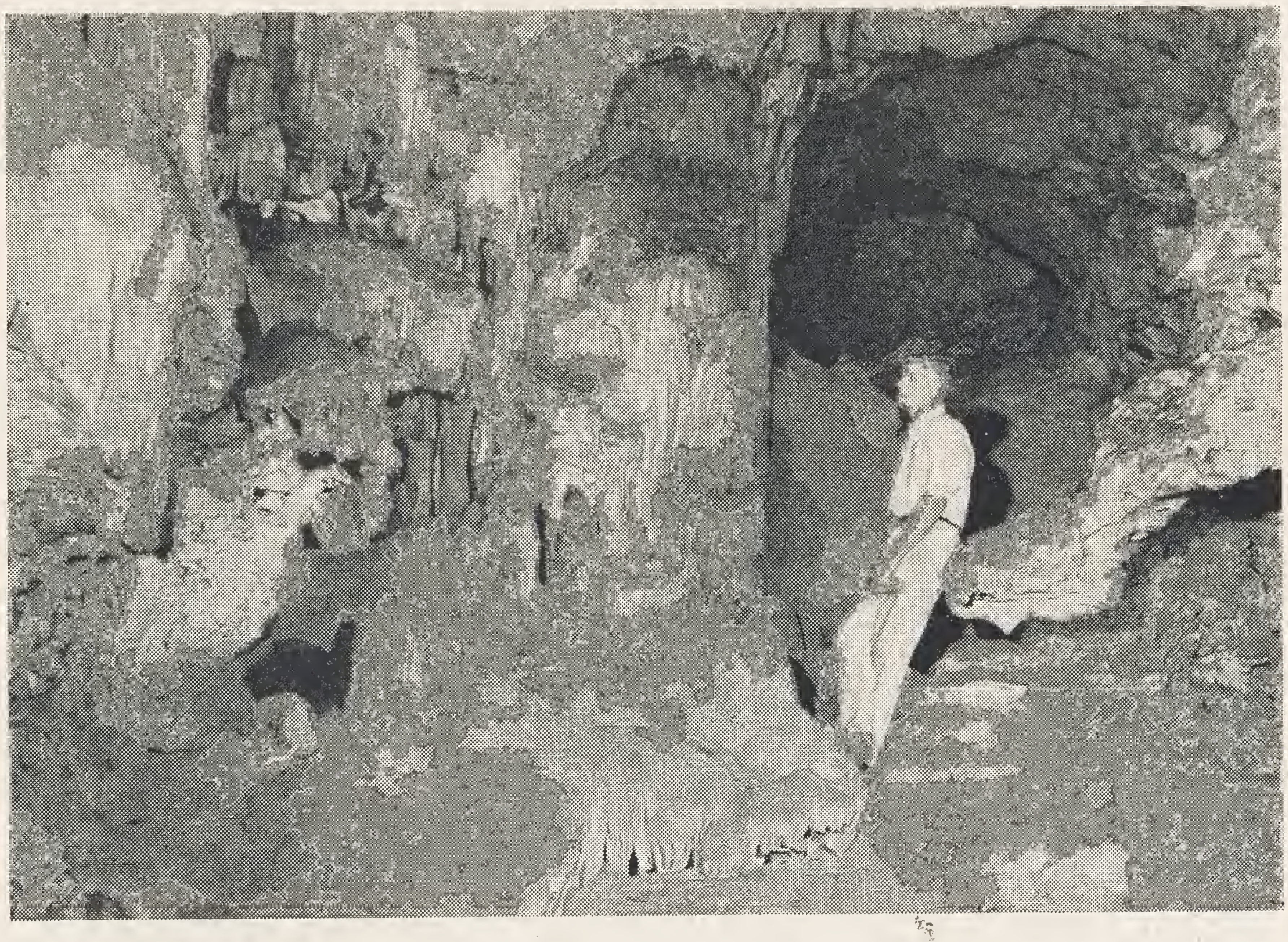
De ligging van 12 vindplaatsen van rotstekeningen (petrographieën) op Curaçao. Inscripties (petroglyphen) vindt men alleen bij C 4. — C 1 Tafelberg Santa Barbara, C 2 Ronde Klip, C 3—C 9 Hato, C 10 Seroe di Cueba, C 11—C 12 Santa Marta.

Figuur 1

zeker op Curaçao, als twee los van elkaar staande onderwerpen beschouwen.

Misschien gaan bij het onderwerp „rotstekeningen" uw gedachten uit naar de wereldberoemd geworden grottenschilderingen in Zuid-Frankrijk of Noord-Spanje. Gehele jachttaferelen, in kleuren uitgevoerd, geven ons daar een beeld van de levensgewoonten van de makers, in dit geval de Cro Magnon-mens. Deze tekeningen zijn wèl in de grotten, en er zijn vele aanwijzingen, dat de Cro Magnon-mens deze grotten ook wel degelijk als woonplaats gebruikte. Gemakkelijk verdedigbaar, en beschermend tegen het gure klimaat, werden de grotten toen tot een natuurlijke woonplaats.

Deze noodzakelijkheid van bescherming was in de tropische gebieden lang niet zo dringend aanwezig. Het klimaat liet buiten leven en werken toe; dit was zelfs te verkiezen boven de drukkende benauwdheid van de grot. Wat bewaard is gebleven zijn in de meeste gevallen wat ornamentale versieringen, in het gunstigste geval nauwelijks herkenbare mensen- of vissenfiguren, en vaak slechts vegen of vlekken. De tand des tijds heeft ons slechts fragmenten achtergelaten.

A. D. Ringma, die bijna al zijn vrije tijd bezig was met het in kaart brengen van grotten en het zoeken naar Indianentekeningen, in de Grot van Hato.

Maart 1950, P. VAN DER WERF
Figuur 2

Ook over de maker, schilder of tekenaar, weten we weinig. Het waren de vroegere bewoners van de Nederlandse Antillen, maar of dit nu de Arowakken zijn geweest, die Alonso de Ojeda bij de ontdekking in 1499 daar aantrof, of dat de tekeningen van nòg oudere Indianenstammen zijn, staat niet vast. Dat de rotstekeningen van Indiaanse oorsprong zijn, blijkt uit de vergelijking met soortgelijke tekeningen van andere Caraïbische Eilanden en met die van het vasteland van Zuid-Amerika. Met het maken van gevolgtrekkingen moeten wij echter uiterst voorzichtig zijn, ook al omdat onze kennis van de oorspronkelijke bevolking van het Caraïbisch gebied en Zuid-Amerika nog zo onvolledig is.

De Indianen, die omstreeks 1500 de eilanden bewoonden, zijn van Curaçao verdreven zonder sporen achter te laten, die ons op bevredigende wijze over dit volk zouden kunnen inlichten. Verschillende urnen en stenen bijlen (door de tegenwoordige bevolking „piedra boos" of „dondersteen" genoemd) wijzen echter duidelijk op innige contacten met het vasteland van Zuid-Amerika. De veronderstelling is wel eens geuit, dat de Zuid-Amerikaanse Indianenstammen

de Benedenwindse Eilanden slechts als visgronden gebruikten, zodat van een echte, blijvende bewoning nauwelijks sprake zou zijn geweest.

Wat wij echt weten van de rotstekeningen op onze eilanden is eigenlijk nog maar zeer weinig. Het werk dat tot nu toe gedaan is, is weinig meer dan verzamelen en vastleggen. Slechts een uitgebreide vergelijkende studie van àl het bekende materiaal kan enige klaarheid brengen in de duisternis, welke onze „marca indjan" nog omringt.

Om U een indruk te geven van wat Curaçao aan grotten en rotstekeningen biedt, zou ik met U een tocht langs de onvolprezen Noordkust van het eiland willen maken. Wij beginnen dan bij het vliegveld op Hato, waar de Oostpassaat de golven van de Caraïbische Zee rusteloos tegen de rotsen jaagt. De kust bestaat hier uit drie nagenoeg vlakke kalksteenterrassen, welke aan de noordoostkust van Curaçao trapsgewijs naar zee afdalen; de oude brandingsnissen aan de voet van elke steilrand (fig. 3) getuigen van een tijd, dat de zee deze terrassen omspoelde en de golven klotsten tegen de kalksteenwanden, welke wij nu gaan inspecteren.

In de steile wand van het hoogste terras vinden wij, vlak achter het oude hofje van Hato, de grootste en meest bekende grot (fig. 4) van Curaçao. Een „dode" grot, met een rond gat in het dak van een achttien meter hoge hal in de westelijke zijgang. „Dood", omdat er nergens meer druipsteen gevormd wordt; dood ook, omdat de bezoekers van vele jaren de weinige gangen, welke de grot telt, op opvallende wijze hebben geschonden en met roet van walmende toortsen besmeurd.

Met dit, en andere voorbeelden voor ogen, zal het U duidelijk zijn, waarom de „Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen" niet veel voelt voor plannen, om een paar andere, veel kleinere, maar nog bijna ongeschonden grotten aan de Noordkust, te gebruiken voor de ontwikkeling van het toerisme. Laat ons zuinig zijn op deze, uit natuurwetenschappelijk oogpunt zeer waardevolle, en gelukkig nog maar weinig bekende grotten!

Is de Grot van Hato in deze beschouwing dus al van minder belang, dit is niet het geval met de reliëfs, welke wij dicht bij deze grot aantreffen (fig. 6). In kalksteen zijn hier enkele, door verwering niet zo heel duidelijk waarneembare, figuren uitgehakt: ornamenten, en een figuur, dat aan een mensengelaat met hoofdtooi doet denken. Deze reliëfs zijn daarom zo belangrijk, omdat zij de enige thans bekende in steen gehouwen voorstellingen (petroglyphen) op de Nederlandse Antillen zijn; alle overige figuren zijn op steen getekend of geschilderd (petrografieën). Hebben deze reliëfs misschien iets te maken met de skeletten, die hier door Ringma in 1949 gevonden zijn en die nu door anthropologen nader worden bestudeerd?

Even ten Westen van het vliegveld, ook op de kust van Hato, vinden wij rotstekeningen. Aan de bovenkant van een laag „abri" — dat hier als brandingsnis is ontstaan — ontdekken wij enige in roodbruin uitgevoerde figuren. De Indiaan, die deze tekeningen gemaakt heeft, moet in een vrij ongemakkelijke

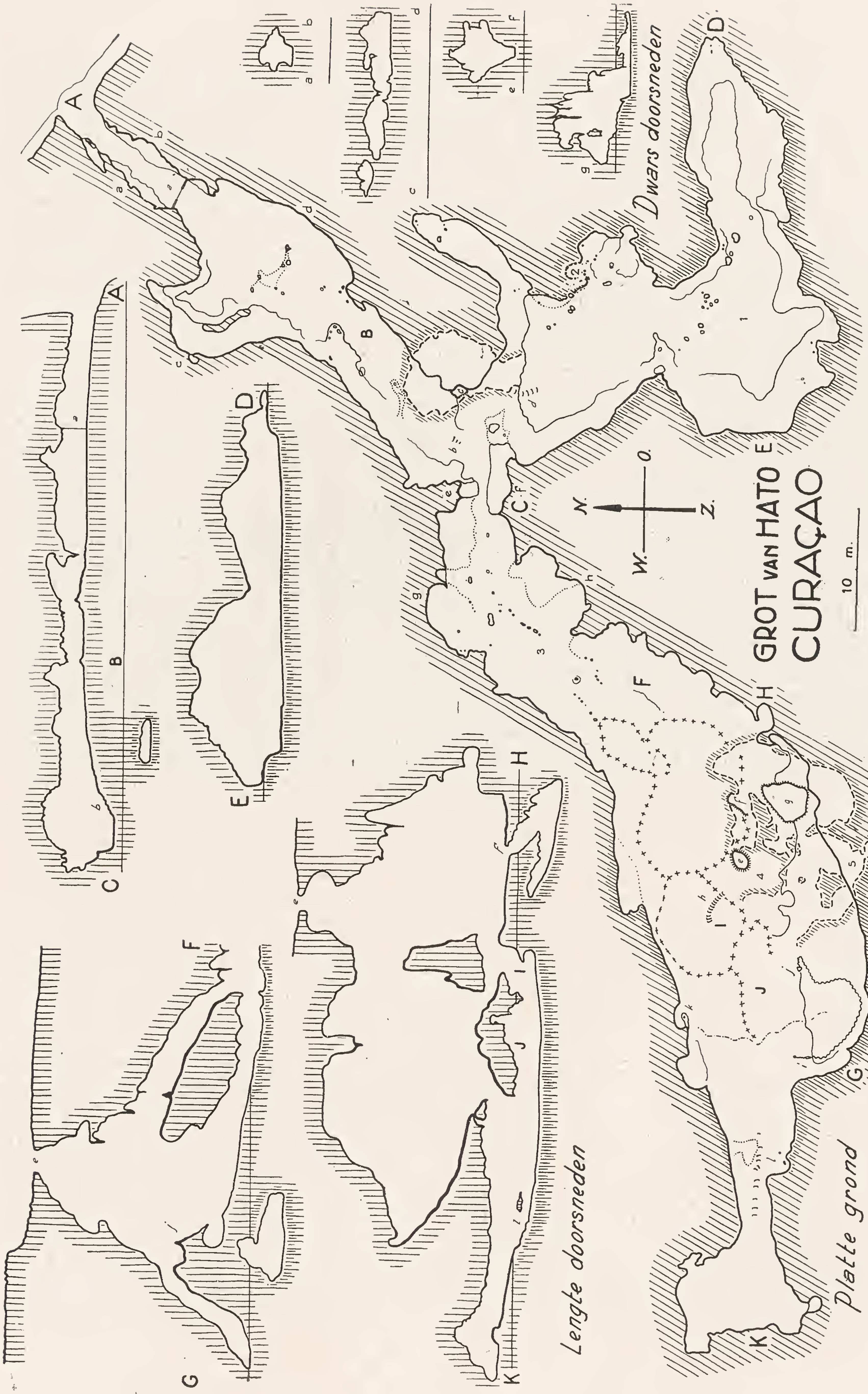

Oude brandingsnis in de steile rand van het middenterras van Hato. In dergelijke brandingsnissen bevinden zich de resten van een groot aantal tekeningen. (iets oostelijk van C 7).

Figuur 3

houding op een uitstekende richel gelegen hebben, om deze figuren tegen de bovenkant van de nis te kunnen aanbrengen.

Veel is er van deze figuren niet overgebleven en men krijgt, vooral van foto's, de indruk, dat zij veel uitgebreider zijn geweest. Een eenvoudige vraag — door ieder als vanzelf gesteld — maar toch zo uiterst moeilijk te beantwoorden: Stellen deze figuren iets voor? De talrijke figuren, voorkomende op vele plaatsen van de Nederlandse Antillen, geven ons wat dat betreft, tot nu toe weinig houvast. Zeker, er zijn tekeningen, die kennelijk een mens voorstellen, terwijl andere doen denken aan vissen of zonnen (fig. 11 op pag. 15). Maar, hoe voor de hand liggend is het niet om een ronde uitholling in de rots te versieren met een stralenkrans? Blijft dit dan ornament, of stelt het een echte zon voor? Wij kunnen op verschillende plaatsen vaststellen, dat de maker zijn tekeningen aanpaste aan de natuurlijke gesteldheid van de rotswand, waardoor vanzelfspre-

GROT VAN HATO
CURAÇAO
Platte grond
Lengte doorsneden
Dwars doorsneden
10 m.
N.
Z.
W.
O.

Figuur 4

Tekeningen op de steile noordwand van de Tafelberg Santa Barbara (C 1), de oudst-bekende petrographieën van Curaçao. (breedte ca 45 cm).

Figuur 5

kend van allerlei soort decoraties ontstonden. Sommige figuren doen denken aan artistieke fantasieën; andere komen op verschillende plaatsen in zeer veel op elkaar gelijkende vorm voor.

Een antwoord op de vraag naar de betekenis, kan ik U dus nog niet geven.

Toch is het aardig om eens na te gaan wat oudere schrijvers van deze figuren hebben gezegd. Reeds in 1836 schrijft dominee Bosch van de tekens van Fontein op Aruba: „de figuren schijnen door hare eenzelvigheid de aanteekeningen geweest te zijn van het verloop des tijds, of van gebeurtenissen, welke in het huiselijk of openbaar leven der oude Indianen plaats vonden." „Later heb ik vernomen, dat er in andere hier nabij gelegene... grotten... een volkomen beeldschrift (Hieroglyphen) gevonden wordt, bestaande uit de teekenen van het uitspansel, uit gedaanten van dieren en andere voorwerpen."

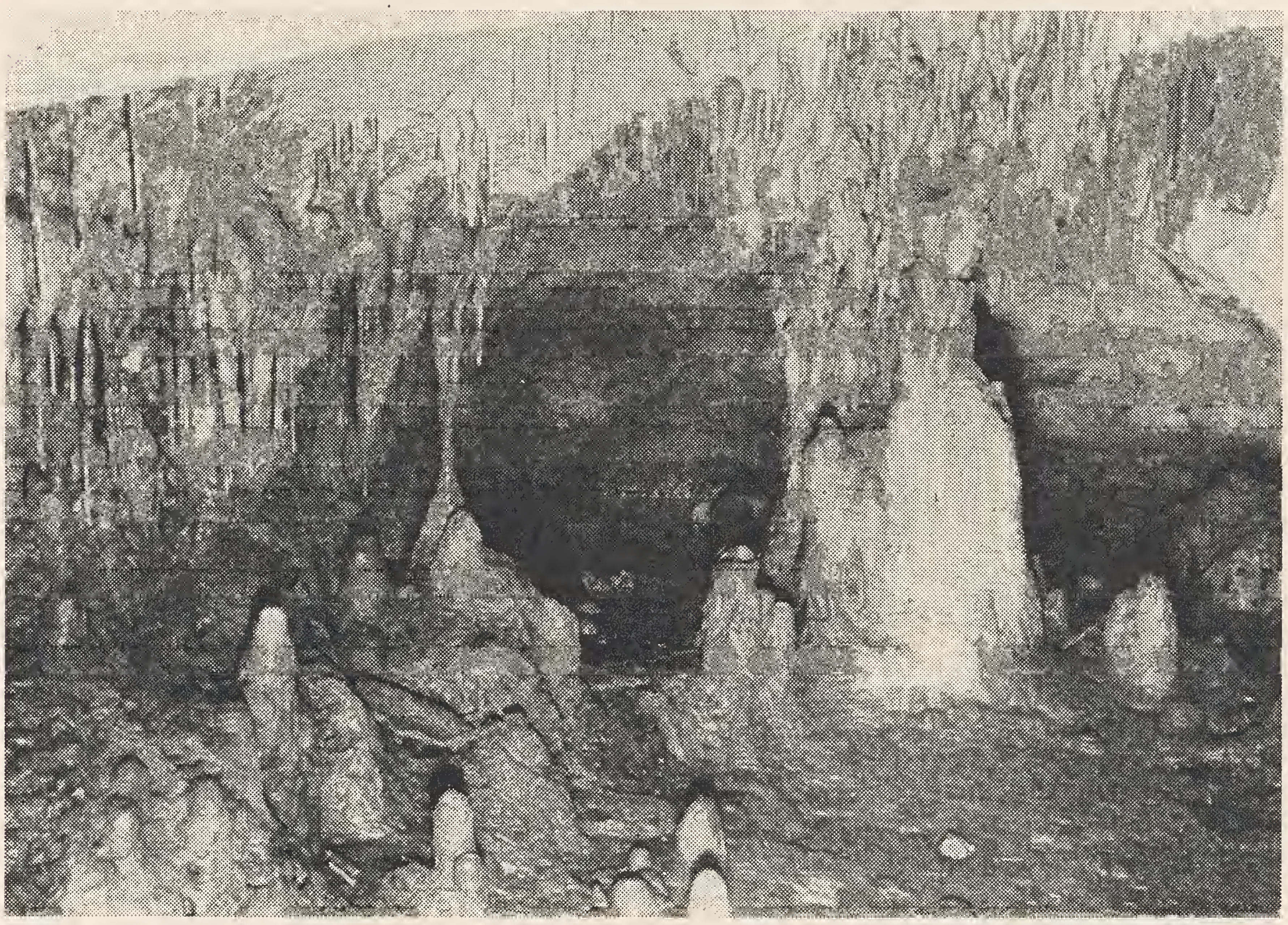
Ook Van Koolwijk veronderstelt in 1882, dat de Arubaanse tekeningen „gelijk de hiëroglyphen der Egyptenaren, een beeld- of letterschrift, of beide te zamen vertegenwoordigen." Van Koolwijk noemt vier kleuren, waarin de figuren zijn uitgevoerd en zegt dan: „Ik maak hieruit op, dat ook de kleur der verf eene beteekenis heeft en zoo zoude de bruine en de roode verf betrekking kunnen hebben op de handelingen der Indianen, de witte op die der blanken en de zwarte op die der Afrikanen." Van Koolwijk neemt hier dus aan, dat er nog tekeningen gemaakt werden ná 1500. Drie jaren later

Twee in zachte kalksteen uitgehouwen tekeningen welke door Ringma bij Hato (C 4) werden gevonden; de linker een zuiver ornament; de rechter doet denken aan een menselijk gelaat met hoofdtooi. (breedte van linker tekening omstreeks 50, van rechter 40 cm). *Figuur 6*

De vochtige Kleine Zaal in de Cueba di Ratón, op Hato, met veel kleine, actieve stalactieten. *Maart 1950,* P. VAN DER WERF *Figuur 7*

zegt hij: de meeste Arubaanse „inscriptiën zijn met roode, eenige met witte en slechts ééne met zwarte verven aangebracht. Eene enkele figuur is op een granietblok met eenen steen ingegrift."

Jammer dat deze laatste inscriptie ons thans niet meer bekend is!

Prof. K. Martin, die in 1885 tekeningen van Aruba beschreef, zegt hierover: „Ich habe ... alle charakteriktischer, gut erhaltenen Figuren ... abgebildet und hierunter meine ich wohl Thierformen und ziellose Spielereien, nicht aber eine Schrift zu erkennen ... wenn nicht alles vielleicht eine religiöse Bedeutung hat."

Ten Kate schrijft in 1916 over de rotstekeningen van Bonaire, welke hij alleen maar naar schetsen van Van Koolwijk kende: deze zijn „zeker onder Europeeschen invloed ontstaan, daar men er gebrekkig uitgevoerde Latynsche hoofdletters onder vindt." „Behalve een aantal nondescript figuren, zijn er andere die vermoedelijk dieren voorstellen; verder een duidelijke ster." Ten Kate ziet ze dus niet als „ziellose Spielereien", maar veeleer „heeft men hier te doen met gebedsrituelen, in verband met de offergaven, die in de rotsholen werden gebracht."

Latere onderzoekers hebben veel nieuwe tekeningen gevonden en beschreven, maar zich aan een verklaring van de betekenis niet meer gewaagd.

Enige kilometers verder in Westelijke richting de Noordkust op, vinden wij vrij dicht bij elkaar twee grotten van uitzonderlijke schoonheid. Het zijn de Cueba di Ratón en de Cueba di Jetje. Vertaald betekent de eerste „(vleer) muizengrot", en de tweede de „grot van Jetje." De eerste naam spreekt voor zichzelf, zoals we nog zullen zien; de tweede grot is door vrienden van Ringma plagerig genoemd naar het eerste meisje dat hij de grot heeft laten kijken.

Cueba di Ratón is een „levende" grot, met hier en daar nog actieve druipsteen (fig. 7) en als gevolg van al die vochtigheid drukkend heet. Ook hier zijn vergelijkingen met bekende Europese grotten niet te maken. Zalen van reusachtige afmetingen zult U hier heus niet vinden; in beide grotten is de hoogste zaal niet veel meer dan vier meter hoog.

En zo zijn àlle afmetingen hier zeer bescheiden. In de Cueba di Jetje en de Ratón-grot wordt U echter — indien U daar oog voor hebt — gegrepen door iets van de merkwaardige schoonheid welke de Curaçaose natuur U kan bieden. Druipsteenpilaren, terrasvormige afzettingen in de meest grillige vormen, kleine sierlijke guirlanden met ragfijn kantwerk, alles klein, en juist daardoor zo goed te bestuderen. En dit alles plechtig afstekend tegen de grijswitte kalksteenwanden, met daaronder een grilligheid van gangen en gangetjes, waarvan de meeste slechts kruipend te bereiken zijn.

In een moeilijk bereikbaar zaaltje vinden we een wonderlijk stukje werk van de natuur. Talrijke op aardappeltjes gelijkende kalksteenknollen liggen hier naast en op een aantal sierlijke schalen van kalksinter (fig. 8). „Grotparels"

Kalksinter-schalen met „grotparels" in de Cueba di Ratón; een bijzonder fraai en ook zeldzaam grot-verschijnsel op welks behoud niet genoeg kan worden aangedrongen.
Maart 1950, P. VAN DER WERF
Figuur 8

noemden wij deze „aardappeltjes." Zij zijn zeldzaam — in slechts weinig grotten ter wereld te vinden. Hun ontstaan is niet met zekerheid bekend.

Cueba di Jetje is een frisse, droge grot, met verschillende ingangen, waardoor de Oostpassaat hier althans voor een beetje verkoeling zorgt. Dit in tegenstelling tot Cueba di Ratón, die maar één ingang heeft, zeer nat is en daardoor een broeikas gelijk.

In beide grotten huizen vleermuizen, van verschillende soort. In de eerste woont een „schone" vleermuis, die de wanden, waarop hij leeft niet bevuilt, en in de tweede een „smerige" vleermuis, die de wanden en vloer van zijn woonkamers ontzaglijk vies maakt. Het schuin oplopende plafond van de achterste zaal van de Cueba di Ratón is bedekt met honderden van deze dieren, waarvan vele, met het jong tegen de borst geklemd, onrustig rondfladderen in het licht van onze zaklantaarns. De vloer van deze kraamkamer is bedekt met een dikke laag uitwerpselen, welke weer leven verschaft aan veel klein en kruipend gedierte. Deze dieren worden op hun beurt weer belaagd door de grottenspin, een angstwekkende, maar niet giftige spin, van welke het voorste paar poten tot zeer lange tasters is uitgegroeid.

Ondanks het feit dat deze twee grotten vlak bij elkaar liggen, zijn ze wat betreft hun bouw en bevolking dus zéér verschillend. Dit maakt ze voor wetenschappelijk onderzoek extra waardevol.

Weer verder westwaarts wordt onze tocht over de vlakke Noordkust onderbroken door Boca Ascensión. Het kalkplateau is hier onderbroken door een dal met steile wanden. De golven van de zee beuken met geweld tegen de drempels van koraal in de nauwe baai (= boca = mond) en komen tot rust op het zandstrand, dat meters breed bedekt is met drijfhout en wieren. Landinwaarts vinden wij hier een laag en zandig terrein met een aantal grotere en kleinere zout- en brakwaterplassen. Vroeger lag hier een lage duinenrij. Het was een van de weinige plaatsen op Curaçao, waar duinen voorkwamen. Door zandafgraven heeft men dit natuurschoon echter volledig verwoest en vandaag leeft alleen de herinnering nog voort aan wat eens geweest is.

Toch is van dit terrein nog wel iets te maken, als men de moeite zou nemen het hier en daar wat te egaliseren, op te ruimen, en daarna verder met rust te laten. Dan is de mogelijkheid niet uitgesloten dat hier nog een prachtig broedterrein ontstaat voor de vele steltlopertjes, en misschien ook wel voor de sterns, die Curaçao als broedterrein hebben gekozen. Vanzelfsprekend zou een dergelijk gebied dan om enige bescherming vragen, maar dat is nu juist iets, waar wij op Curaçao nog niet aan toe zijn, al zijn er net dit jaar, met een grote kolonie sterns, belangrijke broedbeschermings-resultaten bereikt.

Voorbij Boca Ascensión is het terrein minder goed onderzocht. De kust wordt dan particulier terrein, en gaat langzaam over in een meer heuvelachtig gebied. Toch is het nodig dat deze streek nog eens nauwkeurig wordt geëxploreerd, want men is tot de overtuiging gekomen dat rotstekeningen op veel meer plaatsen van het eiland kunnen worden aangetroffen, dan eerst werd vermoed.

Vanaf het prachtige oude landhuis Savonet, dat in het meest heuvelachtige Westelijke deel van Curaçao ligt, gaan wij, over een zoute slikvlakte, weer naar de Noordkust. Op de grens van de plantages Savonet en Wacao komen we dan aan de grot van de Seroe di Cueba, of liever gezegd in twee grotten vlak bij elkaar. Eén van deze grotten is vroeger, in verband met fosfaatwinning, gedeeltelijk uitgegraven, waardoor de druipsteenpilaren een zeer bijzondere en vooral grillige vorm hebben gekregen. In deze grot vinden wij ook de z.g. witte kamer: een donkere ruimte, welke, in het licht van onze lantaarns, spierwitte wanden blijkt te hebben, slechts onderbroken door een cirkelvormige rand „puddingsteen", bestaande uit aaneengekitte ronde steentjes van andere oorsprong.

Ook in deze grotten géén rotstekeningen, maar wèl er vlakbij, in een lage, diepe brandingsnis van de steile rotswand. De hoogte van deze nis varieert hier van ½ tot 1½ meter, en we vinden er de mooiste en best bewaarde collectie rotstekeningen van Curaçao. Over vele vierkante meters verdeeld, is hier het plafond bedekt met een twintigtal vrij ruw uitgevoerde, doch

De „Vogel van Savonet" in de brandingsnis van de Seroe di Cueba (C 10). (breedte omstreeks 60 cm).

J. G. DE JONG
Figuur 9

Hoe men de „Vogel van Savonet" ook kan zien (vgl. fig. 9): nauwkeurig nagetekend, en gereconstrueerd als een gewirwar van lijnen door Hummelinck, getekend naar een eerste indruk welke Ringma van deze afbeelding kreeg.
(breedte omstreeks 60 cm).

Figuur 10

De „zonnetjes van Hato" (C 7).
(lengte omstreeks 25 cm).
Figuur 11

Een van de merkwaardige figuren van Santa Marta (C 11), ontdekt door de heer Van Barneveld, een beeld dat op verscheidene andere vindplaatsen terugkeert. (breedte omstreeks 60 cm).
Figuur 12

grotendeels goed bewaarde figuren in een roodbruine kleur, die men meestal op de rug liggend, heeft moeten aanbrengen.

Deze tekeningen, door Ringma in 1949 herontdekt (er bestonden geruchten over), geven ook weer niet de indruk, dat ze iets bepaalds voorstellen. Eén figuur, (fig. 9) doet aan een vogel denken, al verdwijnt deze indruk als we met de nu nog vaag zichtbare lijnen de gehele figuur trachten te reconstrueren. (fig. 10) Dit geldt eveneens voor de tekening, welke voor het gemak „het varken" genoemd wordt en ook voor de „vissen"-figuren.

Duidelijk herkenbare afbeeldingen van mensen of vogels, zoals op Aruba voorkomen, zijn hier niet. Het lijkt inderdaad erg op „ziellose Spielereien", zoals Prof. Martin de tekens op Aruba zag. Misschien geeft de toekomst een beter beeld.

Om dit overzicht volledig te maken, dienen wij nu nog even enige, nog maar kort geleden gevonden, tekeningen aan de zuidwestkust te bezoeken. De „Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen" heeft daar, aan de monding van de Sta. Marta Baai, een bescheiden veldlaboratorium staan, meestal aangeduid met de naam „de barak". Het was in 1954 dat daar door de heer N. van Barneveld, aan de westzijde van deze baai, en schrijver dezes,

De ornamentale rotstekeningen welke in de brandingsnis bij Santa Marta (C 12) door de schrijver werden gevonden. (breedte ongeveer 60 cm).

aan de oostzijde, rotstekeningen werden gevonden: beide in zeer lage abri's. (fig. 12 en 13).

Tot die tijd gold de mening, dat de tekeningen alleen voorkwamen in „frisse" abri's, aan de windzijde, hetgeen geldt voor alle tekeningen vanaf Ronde Klip tot Savonet, met inbegrip van de tekeningen bij de Tafelberg van Sta. Barbara.

En nu ineens twee serie's tekeningen in uitgesproken „warme" abri's, waar geen zuchtje wind in doordringt. Dit maakt het noodzakelijk om de gehele zuidkust, en vooral de mondingen van de baaien, aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Een tijdrovend en warm karwei, waarbij de vaak met cactussen en andere stekelige planten begroeide terrassen meter voor meter, soms kruipende, moeten worden onderzocht.

Toch is er, in een gunstig geval, nog wel eens een aanwijzing, een soort wegwijzer naar de tekeningen. De Indianen aten namelijk verschillende weekdieren, die ze in de baaien vonden. De dieren werden soms op weg naar de abri's opgegeten en de schelp weggegooid. Zeer duidelijk is deze „schelpenweg" te vinden aan de noordzijde van de Tafelberg, waar de abri op een hoogte van honderdvijftig meter boven de zee ligt en een prachtig uitzicht geeft over het omringende landschap. Ook de door de heer Van Barneveld gevonden tekeningen waren het resultaat van het volgen van zo'n „schelppad." En in Rooi Rincón (C5) bij Hato, vinden wij de grond onder de zich daar bevindende resten van tekeningen letterlijk bezaaid met schelpen.

Schelpenresten en rotstekeningen schijnen dikwijls samen te gaan, maar de weg is maar zelden zo duidelijk als bij de Tafelberg van Sta. Barbara, en bij de Sta. Marta Baai. Blijft nog de vraag — aannemende dat deze schelpen bij wijze van dagelijks voedsel gegeten werden — of deze abri's een vaste rustplaats waren. Dit lijkt vrij onwaarschijnlijk, als wij, bijvoorbeeld bij de Ta-

felberg, de klimpartij en de grote afstand van het water in aanmerking nemen. Zouden deze weekdier-eetpartijen dan bij speciale gelegenheden gehouden worden? Voor een feest, of een plechtigheid, is een klimpartij niet zo bezwaarlijk. Maar dan mogen wij de tekeningen misschien ook niet meer als zinloos beschouwen, en er dus ook een bepaalde betekenis aan toekennen.

En zo zijn wij dan wéér aan de vraag gekomen „wat betekenen deze tekeningen?" Ik herhaal: een antwoord hierop kunnen wij alleen krijgen na het instellen van een uitgebreid vergelijkend onderzoek, van een vergelijking van onze tekeningen met andere uit het Caraïbisch gebied en het omliggende vasteland. Dit is ook het doel van de documentatie over de „Rotstekeningen van Curaçao, Aruba en Bonaire", waarvan Dr. P. Wagenaar Hummelinck zijn eerste twee bijdragen in „De West-Indische Gids" heeft gepubliceerd (zij zijn ook apart verschenen als Uitgave van de Natuurwetenschappelijke Werkgroep) Het is de bedoeling, dat wij, op deze wijze voortgaande, een min of meer volledig overzicht krijgen van wat er op onze Benedenwindse Eilanden aan rotstekeningen aanwezig is, zodat het voor deskundigen mogelijk is zich over deze zinvolle overblijfselen van een oude cultuur uit te spreken.
Ook op ander gebied van het archeologisch onderzoek van de Nederlandse Antillen is men thans met geestdrift werkzaam, zodat mag worden gehoopt, dat wij over niet te lange tijd aanzienlijk meer over de Indiaanse bewoners van deze eilanden zullen weten, dan thans het geval is.

13-1-'59

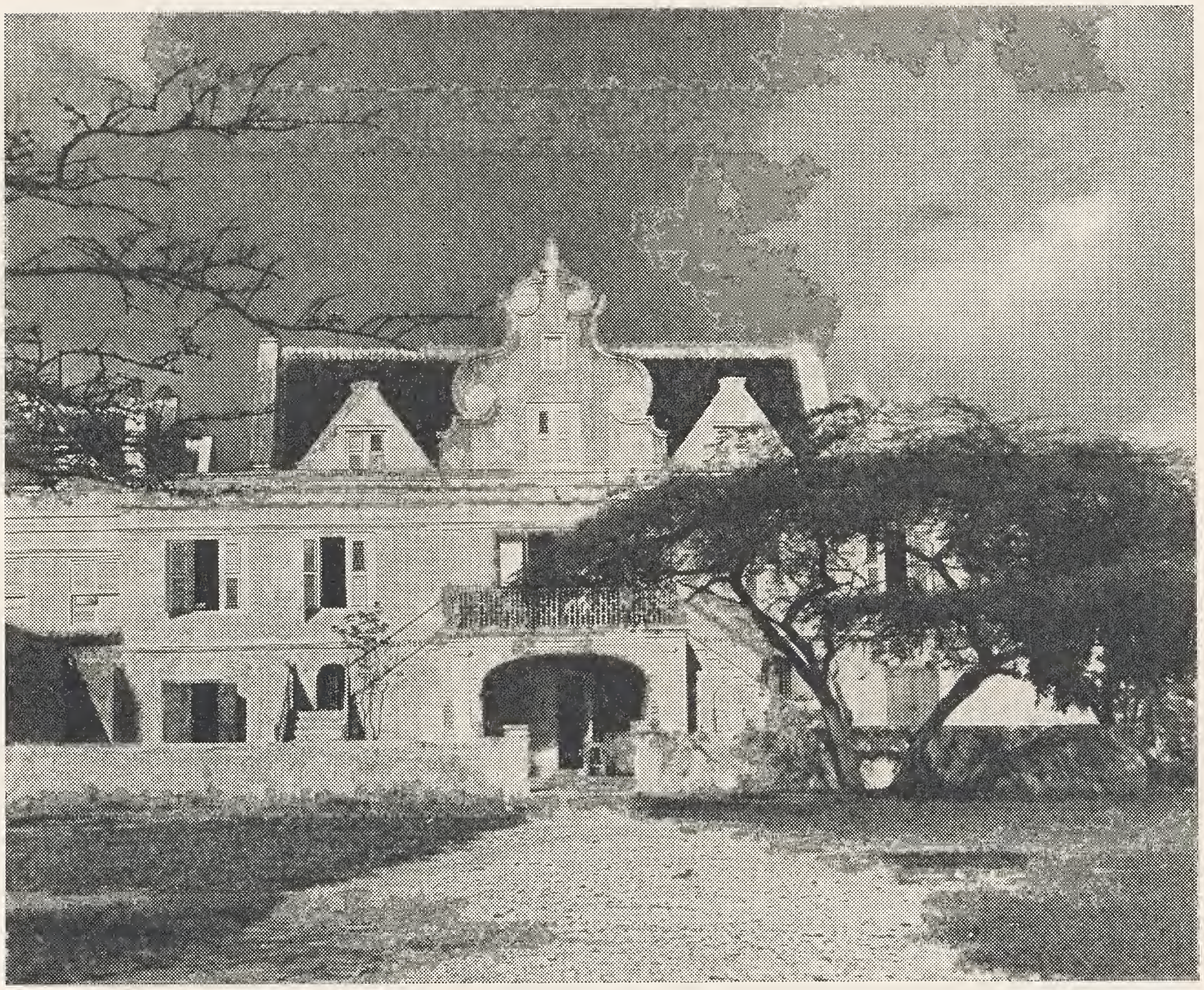
II *Monumenten en monumentenzorg op Curaçao*

De voornaamste monumenten op het westelijk halfrond bestaan in de indrukwekkende ruïnes der oude Indiaanse beschavingen. In de 16e tot de 19e eeuw nam de bouwkunst der zo verscheiden Westeuropeesche kolonisatoren een zekere vlucht. Daarbij is een dergelijke scheidingslijn te trekken als in Europa. De min of meer classicistisch georiënteerde bouwwerken in Noord-Amerika, met die op sommige Antillen en de Guyana's, staan tegenover de zeer lang barokke architectuur in de Spaanse en Portugese zuidelijke gebieden. Curaçao zou men, door zijn ligging, voor een overgangsgebied kunnen houden. Evident is echter de overheersende Nederlandse invloed op zijn monumenten.

Van de oorspronkelijke Indiaanse bevolking zijn nauwelijks meer sporen te ontdekken. In de Spaanse periode, sinds 1500, werd het slechts als een grote rancho geëxploiteerd. Daaruit dagtekenen enkel een aantal aardrijkskundige namen. Na 1634 gingen onder de Nederlanders de agrarische welvaartsbronnen een steeds geringere rol spelen. De West-Indische Compagnie bezette het eiland, op aandrang der Staten-Generaal, om de prachtige natuurlijke haven, in de St. Annabaai aan de zuidkant van het eiland. Men zocht een steunpunt in de strijd tegen Spanje, een „retraite" voor de schepen van en naar Brazilië; een uitgangspunt voor kaap- en koopvaart.

Het eerste werk was dan ook een enorme versterking te stichten, weldra fort Amsterdam genoemd, op de haventoegang beheersende landtong aan de oostzijde. Dit herbergde aanvankelijk vrijwel de gehele bezetting. Het bleef, als citadel met de voornaamste openbare gebouwen, steeds in wezen. Tot het begin der 19e eeuw werden ook de buitenbaaien zo goed mogelijk versterkt. In de volgende voor Midden- en Zuid-Amerika onrustige periode, meende Koning Willem I, dat een sterke nieuwe bevestiging van althans de havenkring, de koophandel zeer zou stimuleren. De Compagnie hield dan ook aan Curaçao vast, ondanks voortdurende teleurstellingen bij de tenslotte losgelaten exploitatie van de bodem.

Handel en scheepvaart werden overigens, na het optreden der tweede West-Indische Compagnie in 1675, evenzo voor particulieren vrijgegeven. Op de punt, naast de hoofdforteres, groeide toen een typisch gestichte stad, verdeeld in 27 rechte blokken. Deze ommuurde kern alleen vormde de hoofdzakelijk door kooplieden en neringdoenden bevolkte Willemstad. Eerst in de

Oud herenhuis in Willemstad-Scharloo. FOTO: A. N. TH. VAN MEETEREN

18e eeuw ontstonden onbevestigde buitenwijken, die na de ontmanteling der eigenlijke stad in 1864 met deze samengroeiden.

Particuliere plantages werden in de 2e helft der 17e eeuw door de Gouverneurs voor zich en hunne verwanten aangelegd. Nadien werden ze ook aan kooplieden en anderen in een soort erfpacht uitgegeven. Het waren echter slechts mais, vlees en vruchten voor locaal verbruik leverende bedrijven. Men verwierf ze ook, om een hoog en vrij gelegen ruim „landhuis" te bezitten, in plaats van of naast een woning in de benauwde stad.

De monumenten van Curaçao bestaan aldus in de eerste plaats uit de overblijfselen der aanzienlijke vestingwerken, uit ± 1634 tot 1834, die thans niet meer als zodanig dienst doen. In het Fort Amsterdam ligt, boven de hoofdpoort, nog het monumentale Gouvernementshuis en aan de overzijde van het binnenplein de historische Fortkerk.

Niet minder belangwekkend zijn de thans overwegend voor handelsdoeleinden gebruikte koopmanshuizen, in de tot city geworden oude stad, en haar

omgeving. Daarnaast nemen nog de, in het algemeen wat jongere, woongebouwen van de weinig meer geëxploiteerde plantages een belangrijke plaats op het eiland in. Die bedrijven hebben toch hun economische betekenis vrijwel verloren, door de vestiging van de grote algemene welvaart brengende olie-industrie sinds 1915.

Door de veranderde omstandigheden raakten vele monumenten in het gedrang. Geheel hun oude functie behielden alleen maar de karakteristieke Protestantse kerk in het fort Amsterdam uit 1768, en de in 1732 gebouwde Portugees-Israelitische synagoge, met nog intact meubilair; op zichzelf al een unicum in de Amerikaanse wereld. De verdwijning van de oude burgerlijke bouwwerken en van de overgebleven militaire architectuur zou een zeer groot en geenszins alleen locaal verlies betekenen.

Hun aller karakter is mutatis mutandis dat, wat op den duur alle belangrijke bouwkunst overzee dus buiten Europa verkreeg. De stijl en bouwtradities der kolonisatoren werden omgezet, naar de mogelijkheden van de bodem, de voorhanden werkkrachten, de eisen van het klimaat. Stylistische invloeden uit de omgeving zijn in details waarneembaar. Overvloedig bouw-materiaal op het rotsachtige droge eiland was alleen onregelmatige kalk- of koraalsteen, die daarom altijd overpleisterd en gewit werd.

Net als elders brachten de schepen uit Holland in ballast de lichte gele IJsel-steen; onmisbaar voor fijnere onderdelen als bogen, lijsten en bemetseling van schietgaten. In Willemstad, aan het water gebouwd, werden er ook gehele huizen van opgetrokken. De main d'oeuvre bestond in een beperkt aantal metselaars en timmerlieden, met ongeschoolde negerslaven als hulpkrachten. Eerst na verloop van tijd konden een paar toen steeds op het eiland aanwezige, genie- of soms artillerie-officieren leiding geven. Steenhouwers kwamen weleens over, eigenlijke beeldhouwers hebben op het eiland nooit gewerkt. Te ingewikkelde stijldetails konden daardoor geen ingang vinden.

Het meest Nederlands van type zijn naar verhouding de forten, al kan men hun parallel in Nederland niet vinden. Het was toch in dit klimaat niet mogelijk aardwerken met bekledingsmuren op te richten, en eigenlijk evenmin om grachten in de rotsbodem te delven.

Het hoofdfort Amsterdam, in hoofdzaak intact, is in opzet een regelmatige vijfhoek, voorzien van grote uitspringende bastions met rechte hoeken, naar het oud-Hollandse stelsel. Met zijn hoge en uiterst zware, ietwat oplopende gekanteelde muren gelijkt het niettemin op de Spaanse forten in deze omgeving. Een soortgelijke citadel, van omstreeks 50 jaar later, is ons alleen bewaard in het fort Zeelandia voor Paramaribo.

Een haast nog zeldzamer stuk vestingarchitectuur is Beekenburg, van even na 1700; een ingenieuse afgeknot-kegelvormige batterijtoren, met aan de zeezijde ter halver hoogte over de helft van de omtrek een tweede batterij. Dit ontoegankelijk op de rotsen gelegen fort bestreek de diepe Caracasbaai, de tweede grote ankerplaats van de zuidkust. Vergeten wij tenslotte niet het zo groots opgezette, nieuwe gekazematteerde Waterfort en zijn pendant het Riffort, uit

1828 en volgende, ter weerszijden van de havenmond. Ook in hun nogal gehavende staat betekenen deze de onmisbare monumentale toegang te water tot het eiland.

Een nog veel opmerkelijker eigen ontwikkeling had de woonhuis-architectuur. In ruime kring genieten de Curaçaose landhuizen al een zekere reputatie. Onovertroffen is inderdaad vaak hun ligging in het landschap, op hoge en op anderzins prominente punten. In dit handelscentrum was echter bij uitzondering de stadsarchitectuur ook toonaangevend voor de in opdracht derzelfde bouwheren gestichte woongebouwen op de voormalige plantages of hofjes.

De oudste nog bestaande huizen in de volle stad zijn hoge gesloten panden naar oudvaderlandse smaak. Hun typisch steile, met pannen belegde zadeldaken waren uiterst nuttig voor de opvanging van het onmisbare regenwater en afkaatsing van de zonnestralen. *Dé* opgave bij woonhuizen in de tropen was echter, de warmte zoveel mogelijk buiten te sluiten en toch de bewoners gelegenheid te geven van frisse lucht te genieten. Bij de vestigingen in de West van de Noordelijke volken heeft men dit bereikt door de kern van het huis te omgeven met galerijen, langs de vrije straatzijde, of waar mogelijk de lange zijden en zelfs de gehele omtrek.

Aardbevingen, orkanen en branden lieten slechts op weinige eilanden voorbeelden van oude gebouwen over. Op Jamaica ging dan nog de oude hoofdstad Spanish-town vrijwel verloren, op het vroegere Deense St. Croix bijna alle plantagegebouwen.

Op het zelden op die wijze geteisterde Curaçao kwam alleen een dikwijls ongewoon rijke variant der galerijhuizen tot ontwikkeling. In de havenplaats Willemstad kreeg, boven het aanvankelijk veelal eveneens door boogopeningen toegankelijke pakhuis, het woongedeelte galerijen; in de vorm van dóórlopende loggia's, onder het doorschietende hoge zadeldak. Deze lagen voor de voornaamste woonruimten over de volle breedte van het huis, de zalen in de dwarsrichting, slechts belicht door schuiframen op de galerijen. De open galerijen onderscheiden zich door bogenrijen op veelal balustervormige zuiltjes.

Voor verdere verrijking van het aspect verrees aan de straat veelvuldig een krullige middentopgevel, vóór een grote hoge dakkapel, tezamen met kleinere flankerende topjes. Voorlopers kunnen kleine dakkapellen met sierlijk gebogen top geweest zijn, welke bleven voorkomen.

In tegenstelling tot de ontwikkeling op alle vergelijkbare Antillen, werd voorts de opzet van het stadswoonhuis, in vrijer vorm, aangehouden in de buitenwijken, en zelfs voor de woongebouwen der plantages. Door de vrije ligging domineert dan het hoge zadeldak, met zijn kapellen boven het centrale zaalgedeelte; ook doordat buiten de stad verdiepingen plegen te ontbreken. Tevens kregen soms de het dak insluitende zijgevels in de rococotijd een steeds grilliger afdekking. Galerijen liggen langs beide lange zijden en kunnen geheel omlopen, in welk geval de zij-topgevels soms ontbreken.

De vertrekken van het Curaçaose huis waren aldus door elkaar, of vanuit

Oude Curaçaose bouwstijl van herenhuizen annex winkelpanden. FOTO: FISCHER.

de galerijen toegankelijk. Gangen waren evenzeer onbekend als geaccentueerde middendeuren. Tot 1850 bleef dit het gangbare woonhuistype.

Sinds ± 1800 werden de galerijen echter steeds meer gesloten, waarschijnlijk wegens de heftige passaatwind. Eerst nadien kwam een classicistisch gestemd woonhuistype op, en trad in het einde der 19e eeuw stijlverval in.

Helaas dreigt dit alles, in snel tempo, verleden tijd te worden. De forten zijn op hardhandige wijze aan praktisch gebruik dienstbaar gemaakt. In de oude stad verrijzen kolossale gebouwen, waarvoor hele blokken verdwijnen. Zowel van het oudste eenvoudige huistype, als van de zo uiterst opmerkelijke 18e-eeuwse koopmanshuizen, met galerijen en rijke topgevels, zijn nog maar weinige voorbeelden over. Vele landhuizen zijn vervallen of verlaten.

In het algemeen heeft Curaçao dezelfde moeilijkheid als Nederland. Op beperkt terrein namelijk leeft een relatief grote bevolking, wat gauw ten koste van het landschap gaat. Het moet echter mogelijk zijn onordelijke bebouwing, aantasting om geringe baten van waardevolle monumenten van natuur en kunst, te voorkomen. Met schade en schande hebben wij hier te lande geleerd, dat alleen centrale regeling door de Overheid, in de vorm van planologie, welstandstoezicht, monumentenzorg en natuurbescherming uitkomst biedt.

De afdeling Curaçao van de Stichting Culturele Samenwerking verzocht de Sticusa in Nederland de nog bestaande monumenten althans wetenschappelijk te doen vastleggen. Bestudering daarvan zou ook tot grotere algemene waardering kunnen leiden. Daarom heb ik tesamen met de bekwame bouwkundige H. van der Wal, van de Nederlandse Monumentenzorg, in 1954 verscheidene maanden op Curaçao doorgebracht. Daarna heeft in Nederland het uitwerken van de verkregen gegevens, een uitvoerig archiefonderzoek plaats gevonden.

Bij een tweede bezoek in 1956 kon dit materiaal nog aanmerkelijk worden aangevuld. Aansluitende reizen in de Caraïbische wereld, met steun van de Nederlandse organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek, gaven de noodzakelijke algemene oriëntering, en openden temeer de ogen voor het eigene der Curaçaose architectuur. De neerslag van dit architectonisch en historisch onderzoek, met de daarvoor verrichte opmetingen en fotografische opnamen, kan thans bij voldoende belangstelling ter perse gelegd worden door de nieuwe Stichting Monumentenzorg met steun van Sticusa. De Stichting Monumentenzorg op Curaçao zal ook het boek voor de West-, de Stichting Culturele Samenwerking, J. J. Viottastraat 41, Amsterdam, dit voor Nederland exploiteren.

Een ander resultaat was de oprichting van een Stichting Monumentenzorg op de Nederlandse Antillen. Het mocht haar gelukken, dank zij een vorstelijke gift en royale medewerking van enkele grote bedrijven het reeds voor sloping aangewezen, meest monumentale landhuis Brievengat op piëteitvolle wijze te restaureren.

De arts C. Engels heeft verder na zorgvuldig herstel het belangrijke huis Stroomzicht op Otrabanda betrokken. Tevoren had hij in 1953 het merkwaardige vervallen quarantaine-hospitaal uit 1853, in een interessant museum weten te herscheppen.

Op haar uitgestrekte bezitting Nieuwpoort herbouwde een mijnmaatschappij het oude landhuis Santa Barbara. Maar dit zijn op zichzelf staande uitzonderingen. De enorme taak van de jonge stichting Monumentenzorg is bij uiterst geringe subsidies niet te volvoeren.

Mogen nog te rechter tijd de autonome Antilliaanse landsregering, en het Eilandsbestuur de historische monumenten op Curaçao voor het nageslacht blijvend bewaren. In het belang van de verheffing en recreatie van de eigen bevolking van alle eilanden in de eerste plaats en tenslotte ter wille van het welvaart brengende maar ook veeleisende touristenverkeer, en voor het aanzien van de Nederlandse Antillen in de wereld.

23-1-'58

III *De monumenten van Curaçao in woord en beeld*

Wie per schip de haven van Willemstad op Curaçao binnenvaart wordt sterk getroffen door de geheel eigen architectuur aan weerszijden van de beroemde St. Annabaai. Bij nadere kennismaking met de stad en met de buiten de stad staande landhuizen wordt de indruk versterkt, dat men hier met iets bijzonders te doen heeft. Men kan duidelijk invloed van de Hollandse architectuur onderkennen, maar ziet toch nog sterker specifiek Curaçaose elementen.

Wanneer men deze bouwwerken nader beschouwt blijkt dat vele ervan — en dit geldt vooral voor de landhuizen — sterk vervallen zijn. Bovendien kan de Curaçaoenaar, die U rondleidt, U vertellen, dat op een plaats die nu leeg is vroeger óók een landhuis heeft gestaan of dat de plek, waar nu een moderne winkel of een groot kantoor staat, nog niet eens zo heel lang geleden werd ingenomen door een prachtig groot herenhuis, een juweel van Curaçaose bouwkunst.

De ontwikkeling van Willemstad als scheepvaart- en handelscentrum, sinds de vestiging van de olie-industrie na 1916 stormachtig toegenomen, had tot gevolg, dat in het dichtst bij de haven gelegen stadsgedeelte het ene moderne pand na het andere verrees. Doorbraken kwamen tot stand om aan de eisen van het moderne verkeer te voldoen en door de veranderende sociaal-economische structuur verloren vele landhuizen hun karakter van buitenverblijven van de gezeten burger of fungeerden zij niet langer als centrum van een eromheen liggende plantage. Zij vervielen tot ruïne.

Dat bij alle economische vooruitgang dit verlies aan cultuurmonumenten ernstig moest worden opgevat, was een tiental jaren geleden nog lang niet het algemene gevoelen op Curaçao. Men betreurde het verlies van het oude, maar verheugde zich nog meer over de toenemende welvaart, die Willemstad een totaal andere aanblik ging verschaffen.

Bezorgdheid om het toenemend verval van de Curaçaose monumenten bewoog in 1953 het Cultureel Centrum Curaçao ertoe een beroep te doen op de Sticusa in Nederland om een deskundige uit te zenden op het gebied van monumentenbeschrijving. Men wilde tenminste in woord en beeld vastleggen wat in werkelijkheid ernstig gevaar liep te verdwijnen. De Sticusa verklaarde zich direct bereid haar medewerking aan deze plannen te verlenen en prees zich gelukkig Prof. Dr. M. D. Ozinga voor deze moeizame en om-

vangrijke beschrijvingsarbeid te interesseren. Prof. Ozinga immers, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en hoofdconservator bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage en reeds vele jaren hoofd van het bureau voor de beschrijving van monumenten in Nederland, mocht wel als een bij uitstek deskundige op dit gebied worden beschouwd.

Reeds begin 1954 vertrok Prof. Ozinga, vergezeld van de bouwkundige bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg H. van der Wal naar Curaçao. De Heer Van der Wal zou de noodzakelijke opmetingen verrichten en het fotografisch materiaal verzorgen. Terzijde gestaan door een werkgroep van geïnteresseerde bouwkundigen van het eiland zelf, verzamelde Prof. Ozinga in enkele maanden van intensieve arbeid een schat van materiaal. Bovendien kwam tijdens het verblijf van Prof. Ozinga en mede door zijn toedoen de Stichting Monumentenzorg Curaçao tot stand, die zich het lot der historische bouwwerken aantrok. In Nederland teruggekeerd begon de Heer Ozinga aan een grondige studie der archieven teneinde zijn gegevens over de bestaande toestand zoveel mogelijk aan te vullen met gegevens over het verleden der beschreven monumenten.

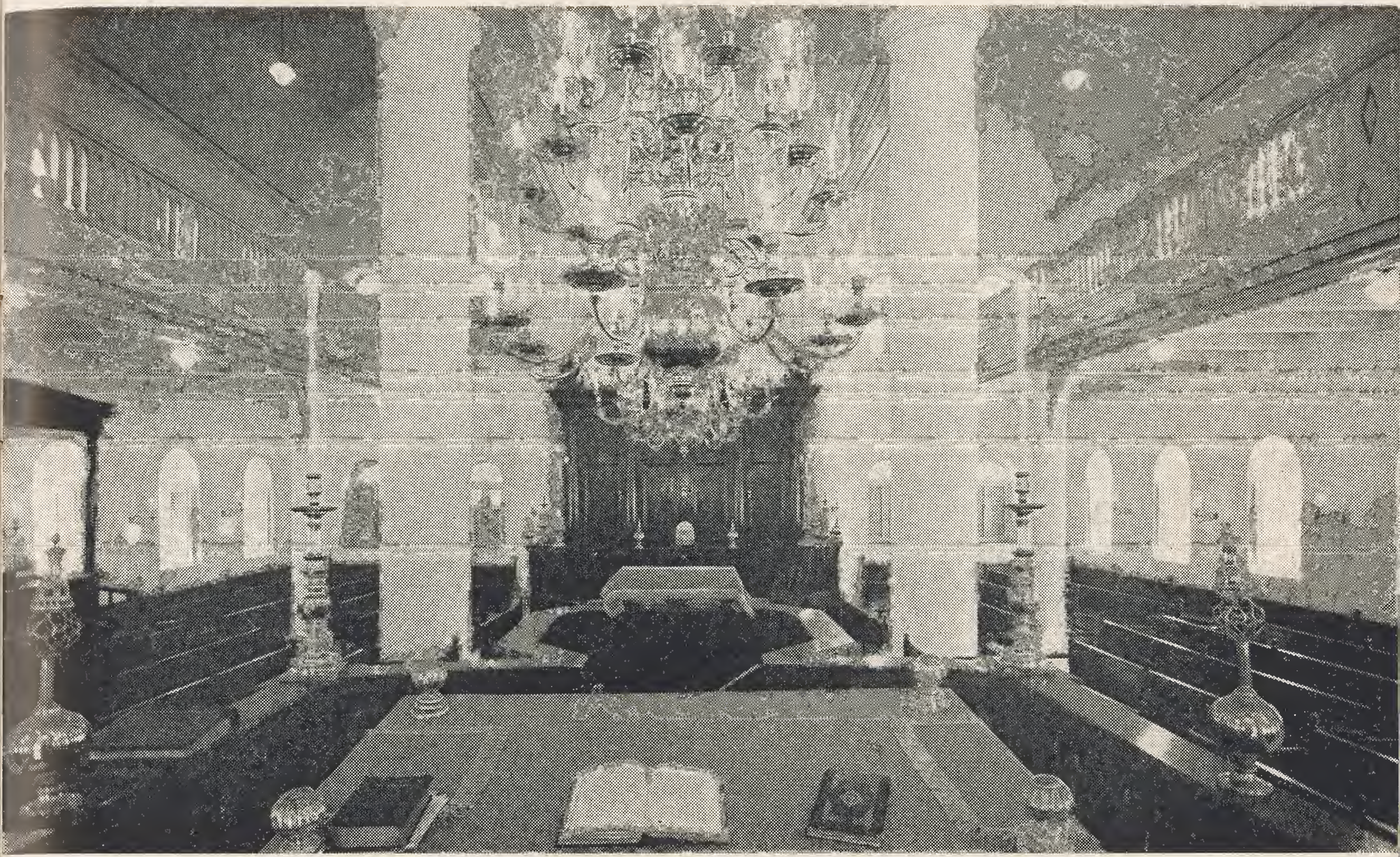
Daarbij verkreeg hij de medewerking van de Kolonel der Genie b.d. W. H. Schukking, de voornaamste vestingdeskundige van Nederland. Na een voorlopige ordening van zijn materiaal bezocht Prof. Ozinga in 1956 nogmaals de Nederlandse Antillen.

Tijdens dit bezoek completeerde hij zijn gegevens en verzamelde hij bovendien in aansluiting op dit bezoek vergelijkende gegevens in de omringende landen van het Caraïbische gebied, met name in Suriname, Venezuela, Colombia, Puerto Rico, Santo Domingo, Cuba en Mexico. Daarmee was de voorbereidende arbeid voltooid en kon met het samenstellen van het boek een aanvang worden gemaakt. Einde 1957 kwam het in manuscript gereed en begin 1958 werd het in opdracht van de Stichting Monumentenzorg Curaçao aan de Staatsdrukkerij te 's-Gravenhage in bewerking gegeven.

Op 23 november j.l. werden de eerste exemplaren van dit boek aan Hare Majesteit de Koningin en Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Beatrix aangeboden. Thans kunnen wij kennis nemen van de vrucht van Prof. Ozinga's omvangrijke studie.

Allereerst treft ons het bijzonder fraaie uiterlijk van het boek: de zware linnen band met leren rug is gevat in een met een zeer goede foto van een karakteristiek Curaçaos herenhuis verluchte stofomslag. Het kloeke formaat van het boek, de voortreffelijke typografische verzorging en vooral de keur van prachtige foto's maken dit boekwerk tot een zeer fraai specimen van boekverzorging.

En nu de bijzonder interessante inhoud van het boek. Nadat in de inleiding de plaats der Curaçaose architectuur in de Caraïbische wereld is geschetst, vangt het eigenlijke werk aan met een brede beschouwing van de historische achtergrond. Van veel belang hierin is het uitvoerige overzicht van de stadsaanleg, die in de eerste eeuwen van het Nederlandse bewind over Curaçao

Het interieur van de oudste synagoge van het Zuid-Amerikaanse halfrond te Willemstad

sterk beïnvloed werd door strategische eisen. Terecht begint de auteur bij de beschrijving der monumenten dan ook met de verschillende forten, die het beeld van het oude Willemstad zozeer beheersten en die voor een groot deel, zij het niet meer altijd in hun oorspronkelijke toestand, nog bewaard zijn gebleven.

Zo passeren het voornaamste fort, Amsterdam, het fort Nassau, het Waterfort, het Riffort, en de forten der buitenbaaien de revue. Bij de dan volgende beschrijving der overige openbare gebouwen is vooral die van de Nederlands Portugees-Israëlitische Synagoge, de oudste van de gehele nieuwe wereld, van veel belang. Hoewel de vermaarde synagoge van de Portugees-Israëlitische gemeente van Amsterdam als model gediend heeft, komt de auteur toch tot de conclusie, dat van slaafse navolging geen sprake is en dat het bouwwerk het stempel draagt van plaatselijke bouwtradities en Curaçaos vakmanschap.

Wie, voordat Prof. Ozinga zijn studie maakte, over de Curaçaose monumenten hoorde praten, kon constateren, dat men dan stééds in de eerste

plaats de landhuizen op het oog had. Eerder en uitvoeriger aandacht schenkt de auteur echter aan de stadswoonhuizen. En wel vooral ook om deze reden, dat de landhuizen in verband met de ruimere ligging eigenlijk het best kunnen worden beschouwd als aangepaste stadswoonhuizen zonder verdieping.

Deze woonhuizen, van origine meestal koopmanshuizen, bevatten gelijkvloers gewoonlijk een winkel of pakhuis, terwijl er één of twee woonverdiepingen op waren aangebracht. Na verloop van tijd werden open galerijen met daarop uitziende vensters, vooral aan de straatzijde, een karakteristiek kenmerk. In vroeger dagen blijken Handelskade en Breedestraat een vrijwel ononderbroken rij huizen met voornamelijk stenen galerijen te hebben gevormd.

Onherstelbare schade werd aan dit stadsbeeld toegebracht, omdat het grootste deel van deze huizen plaats moest maken voor moderne winkelpuien. De enkele nog resterende huizen kunnen nog een indruk geven van de vroegere situatie.

De landhuizen kwamen vooral tot stand nadat in de loop van de 17e eeuw de West-Indische Compagnie zich uit de Curaçaose landbouw terugtrok en gronden werden uitgegeven aan Compagniesdienaren en rustende kooplieden. De landhuizen vormden weldra een begerenswaardig bezit voor een gegoede klasse burgers.

Ze staan verspreid over het gehele eiland en dragen alle, vooral voor Hollandse oren, schoonklinkende namen: Savonet, Poos Cabaai, Groot Santa Martha, Brakkeput Ariba, Gaito, Jan Tiel.

In de laatste decennia echter, heeft de industriële ontwikkeling dit beeld grondig gewijzigd. De olie-industrie kan immers betere voorwaarden bieden dan de plantagehouders. Slechts in enkele gevallen heeft een landhuis zijn oorspronkelijke karakter van plantage-woning nog behouden.

Als de landhuizen — zoals vaak het geval is — worden verlaten, treedt het verval spoedig in. Zelfs in die vervallen staat echter geven zij, vaak op of tegen een heuvel gelegen, een karakteristiek accent aan het Curaçaose landschap, waarmee zij in de loop der eeuwen zozeer vergroeid zijn.

Gelukkig is de Stichting Monumentenzorg Curaçao erin geslaagd één van de belangrijkste der ten dode opgeschreven landhuizen, nl. Brievengat, voortreffelijk te restaureren.

Als tweede object kwam het fort Nassau, gelegen op het hoogste noordoostelijke punt van het schiereiland, waarop de stadswijk Scharloo ligt, aan de beurt. De Stichting Monumentenzorg Curaçao verkreeg het in erfpacht en laat het thans als restaurant exploiteren. Vanaf de hooggelegen terrassen binnen het fort heeft de bezoeker een prachtig uitzicht over het gehele Schottegat: de blauwe baai met zijn voortdurende bedrijvigheid en daarachter, schitterend in de zon, het aluminium der oliereservoirs.

Het derde projekt, waaraan de Stichting aandacht kon wijden, was de tijdrovende restauratie van enkele van de beroemde grafzerken van het Portugees-Israëlitisch kerkhof. Plannen voor verdere restauraties staan op stapel.

Achtergevel landhuis „Santa Martha"

Voor het verkrijgen van meer begrip voor het zo belangrijke streven van deze Stichting kan het werk van Prof. Ozinga een aanzienlijke bijdrage leveren. De zo commercieel ingestelde Curaçaose samenleving kan het boek inzicht verschaffen in de rijkdom van het nog resterende bezit aan monumentale bouwkunst.

Men zoekt naar verruiming van de economische mogelijkheden en tracht in dit kader het tourisme te bevorderen. De aantrekkelijkheid van het eiland Curaçao wordt in niet geringe mate bepaald door de nog overgebleven monumenten.

Men zou maatregelen dienen te treffen om verdere afbraak te voorkomen en zich tot het uiterste moeten inspannen om de in vervallen staat verkerende monumenten te restaureren.

Deskundigen op het gebied van het tourisme zijn het erover eens, dat vooral de Amerikaanse tourist, die een vakantie op Curaçao komt doorbrengen, zeer

geïnteresseerd is in de oude Curaçaose bouwkunst. Wanneer binnen afzienbare tijd ook het grootste deel van de thans nog resterende oude gebouwen verdwenen zou zijn, en misschien zou zijn vervangen door bouwwerken in dezelfde zakelijke stijl, die de Amerikaan uit zijn vaderland al zo goed kent, zou dit stellig een nadelige invloed op het bezoek van buitenlanders uitoefenen.

Wanneer het doorbreken van dit inzicht het gevolg zou zijn van Prof. Ozinga's studie — die op zichzelf al een monument vormt — zouden voor de monumenten van Curaçao betere tijden kunnen aanbreken. Voorzover de in dit boek beschreven en in beeld gebrachte monumenten echter niet meer gered zullen kunnen worden, ligt hun geschiedenis nu echter in ieder geval vast.

De slotconclusie over dit prachtige boek kan dan ook luiden, dat het aan waarde nog zal winnen, naarmate de tijd verstrijkt en dit kan lang niet van alle boeken worden gezegd.

7-12-'59

IV *Historische zerken op Curacao*

Onder de rook van de olieraffinaderijen, 10 minuten rijden buiten Willemstad, ligt de oude Joodse begraafplaats „Bleinheim". Deze begraafplaats met zijn ongeveer 2500 graven is een unicum in de wereld vanwege de oude grafstenen van Spaans-Portugees Joodse families die daar liggen. Verder in mijn artikel zal ik erop terugkomen, waaruit dit unicum bestaat.

Het lijkt me goed U eerst in grote lijnen even te vertellen hoe de vestiging van de Spaans-Portugese Joodse families op Curaçao heeft plaatsgevonden. Deze families, die om geloofsredenen hun land hadden moeten verlaten waren via Amsterdam naar de toenmalige Hollandse kolonie Brazilië vertrokken om daar een nieuw bestaan te vinden. Onder het Hollandse bewind in Brazilië konden zij vrij werken en leven in een volkomen godsdienstvrijheid. Toen deze kolonie echter in 1648 weer in handen van de Portugezen viel, en de mogelijkheid van een vrije godsdienstbeoefening kwam te vervallen, trokken deze Sefardische families naar andere gebieden waar zij een nieuwe mogelijkheid voor een rustig bestaan zouden kunnen vinden. En een van deze gebieden vonden zij op het eiland Curaçao. Sindsdien vormen zij een onafscheidelijk deel van de Curaçaose gemeenschap.

Het eerste wat deze eerste Joodse kolonisten zochten was een plek, waar zij hun doden konden begraven in overeenstemming met de traditie van hun voorouders. Deze plek vonden zij daar waar nu zich huizenhoge raffinaderijen en olietanks bevinden. Zij noemden deze begraafplaats BETH HAHAIM en later BETH HAIM, hetgeen vrij vertaald wil zeggen HUIS DES LEVENS. Het is niet zeker wanneer deze begraafplaats officieel in gebruik is genomen. Het vermoeden is, dat dit in 1659 heeft plaats gehad, dus precies 300 jaar geleden. De eerste grafstenen waren uit klei gebakken, daar in de eerste jaren de Joodse gemeenschap nog erg klein was en bovendien niet al te bemiddeld. Daar komt nog bij, dat 3 eeuwen geleden de nodige materialen, zoals marmer, voor het maken van grafstenen niet op Curaçao beschikbaar waren, evenmin als de kunstenaars. Dat is de reden, waarom men op de eerste stenen geen inscripties of reliefs aantreft. Intussen is het contact met Europa en met Amsterdam in het bijzonder wel blijven bestaan door middel van een levendige correspondentie. En naarmate de jaren verstreken en zekerheid verkregen werd, dat deze Joodse gemeenschap zich vrijelijk zou kunnen ontwikkelen, zag men

dat de financiële omstandigheden van deze families verbeterden. Daar de Joden veel werk maken van de begrafenissen van hen die hen erg na aan het hart hebben gelegen werd ook meer aandacht besteed aan de graven.

Zoals U weet, is het de Joden volgens de regels van hun godsdienst niet toegestaan beeltenissen te maken, in welke vorm dan ook. Nu kent men in het Jodendom twee groepen, en wel de Sefardische en de Askenazische. Tot de eerstgenoemde behoren de Spaans-Portugese tot de tweede de Oost-Joodse families. Nu is de Sefardische gemeente op bepaalde punten iets liberaler dan de Askenazische. Men ziet op Curaçao dan ook in de jaren na 1680, hoewel dit niet geheel in overeenstemming is met de Joodse godsdienstige opvattingen, dat de grafstenen op BETH HAIM van de Sefardische families kunstig, nee beter gezegd zeer kunstig, versierd zijn, met prachtige afbeeldingen en reliëfs. Ook het materiaal van de stenen is mooier en harder.

Via het contact met Amsterdam werden nu kunstenaars aangezocht om de stenen te bewerken. Men bestelde blauwe grafstenen uit Amsterdam en marmer uit Italië via Amsterdam. Verdere studie toont direct aan wanneer een bepaald werk door Christen- of door Joodse kunstenaars is uitgevoerd. De Christenkunstenaars uit die dagen hadden hun eigen interpretaties van de Joodse godsdienst en bijbelse verhalen. Het kan dan ook heel goed voorkomen dat men op een grafsteen bijbelse figuren met onbedekt hoofd ziet. De Joodse kunstenaar, waarvan de Joodse gemeente in Amsterdam velen telde die als caligrafen en graveurs een grote naam hadden, werkten uiteraard geheel naar de geest van hun religie. Zowel de Joodse als de Christenkunstenaars maakten gebruik van marmer of blauwsteen, waarbij de voorkeur werd gegeven aan blauwsteen, omdat marmer te breekbaar was. Aan het begin van de 19e eeuw schijnt er ook een Curaçaoenaar, zekere J. H. Lingstuyl enkele monumenten te hebben gemaakt. Helaas zijn verschillende van de door hem gemaakte stenen uit elkaar gevallen, daar het marmer dat hij had gebruikt niet al te sterk is geweest.

Terloops is het aardig op te merken, dat op deze begraafplaats Beth Haim op Curaçao, een halfzuster van de grote filosoof Spinoza, Ribca genaamd, begraven ligt.

Wie nu deze stenen gaat bekijken, vindt er een schat aan wetenswaardigheden. Een wereld van romantiek en bijbels geloof gaat voor hem open, gepaard aan aardige bijzonderheden.

De mooiste stenen dateren uit de periode tussen 1700 en 1760 en beelden ieder bijbelse verhalen uit, waarvan de namen van de hoofdpersonen een betrekking hebben met die van de overledenen. Ik zou U het volgende voorbeeld willen geven:

Het betreft hier de grafsteen van Eliau Nahamias de Crasto uit 1717. De kunstenaar is bij het uitbeitelen van deze steen uitgegaan van het bijbelse verhaal over ELIA's HEMELVAART, dat luidt:

De profeet Elia rijdt met een stormwind ten hemel in een karos met vurige paarden. Zijn opvolger, de profeet Elisa, blijft achter. De mantel waarmee

Elia „de wateren scheidde" valt van hem af en zal door Elisa worden opgenomen. „En het gebeurde toen zij voortgingen, gaande en sprekende, zie, zo was er een vurige wagen met vurige paarden die tussen hen beiden scheiding maakte; alzo voer Elia met een stormwind ten hemel. En Elisa zag het, en hij riep: Mijn vader, mijn vader, wagen Israëls en zijne ruiters! En hij zag hem niet meer; en hij vatte zijne klederen en scheurde ze in twee stukken. Hij hief ook Elia's mantel op, die van hem afgevallen was, en keerde weder en stond aan de oever der Jordaan."

Op deze steen nu, zien wij de profeet Elia in zijn wagen getrokken door de vurige paarden ten hemel rijden, terwijl de profeet Elisa hem vanaf de aarde toeroept. Zoals ik aan het begin van mijn artikel al opmerkte is deze steen, evenals het merendeel van de andere, door 300 jaren zon, wind en regen en de laatste tientallen jaren door zure industriedampen, gaan slijten. Dit verval vindt erg snel plaats en nu reeds kan men vele détails niet meer zien.

De Stichting Monumentenzorg achtte de tijd gekomen om in te grijpen. Een op Curaçao woonachtige van geboorte Russische architect, Alexeenko genaamd, werd verzocht na te gaan op welke wijze de mooiste twintig stenen uit de periode tussen 1700 en 1760 konden worden gerestaureerd. De heer Alexeenko achtte deze opdracht wel uitvoerbaar. Maar het werk zou voor elke steen maanden nemen, omdat een gehele herschepping als het ware plaats zou moeten vinden. En deze herschepping heeft inderdaad plaats gevonden na een diepgaande studie en van de bijbelse verhalen en van de stenen. Ik zei al, dat vele détails weggevallen waren. In ons bovengenoemd voorbeeld vielen de neuzen van de profeten Elia en Elisa weg en het woud waarin het tafereel zich afspeelt alsmede het gezicht van Elia wanneer hij in zijn karos wegrijdt waren vaag geworden. Ook het kleed van de achtergebleven Elisa, wanneer hij de profeet Elia toeroept was voor een groot deel weggevallen.

Tijdens de studie van de stenen was het ook aardig op te merken, dat de bovengenoemde steen gebeiteld moet zijn door een Christenkunstenaar. Dit merkt men in de eerste plaats aan het torentje van een kerk op de achtergrond dat een halve maan in de torenspits voert, zoals de toenmalige kunstenaars uit Europa zich tussen Islamiet en Israëliet vergisten. Een tweede vergissing is het feit, dat de profeet Elia een welige haardos op het hoofd heeft, terwijl de bijbel juist vermeldt, dat hij kaal was. Een ieder die enigszins bekend is met de Joodse gewoonten en riten kijkt vreemd op als hij op de steen bovendien ziet, dat Elia blootshoofds ten hemel rijdt.

De architect nu, die in opdracht van de stichting Monumentenzorg moet restaureren gaat alsvolgt te werk. Hij maakt een negatief van de oude steen, welke hij later met witte cement en marmerpoeder weer positief maakt. Het moeilijkste werk komt, wanneer de weggevallen détails moeten worden gereconstrueerd. Uiteraard, kan dit alleen gebeuren na een uitgebreide studie. En deze studie is mogelijk geworden dank zij het onderzoek, dat op dit gebied heeft plaats gehad door Rabbijn Isaac S. Emmanuel. Zijn bevindingen heeft hij uitgegeven in een boek getiteld: „Precious Stones of the Jews of Curaçao", welk

Oude Joodse grafzerken

boek als handleiding wordt gebruikt door iedere socioloog en kunstenaar en waarvan ik ook dankbaar gebruik heb gemaakt.

Amerikaanse toeristen stellen groot belang in deze stenen en zodra zij op Curaçao aankomen is het eerste waarnaar zij dan ook vragen het Joodse kerkhof op Bleinheim. Want, behalve het feit, dat daar de halfzuster Ribca van de grote filosoof Spinoza begraven ligt en de Touro-familie die voor de financiering van de grote synagoge in New-York zorg heeft gedragen in het begin van de 18e eeuw, vindt men daar ook de rijkstbewerkte en meest kunstzinnige stenen op het Amerikaanse halfrond, een cultuurbezit waarop de Antillianen trots zijn.

10-10-'60.

In Schakels zijn o.m. verschenen de series:

NA 19 „Economische aspecten"

NA 22 „Onderwijs en cultuur"

NA 24 „De ABC-eilanden geologisch bekeken"

NA 25 „De dierenwereld van de Ned. Antillen"

NA 27 „Culturele aspecten"

NA 30 „Curaçaoenaars vertellen"

NA 31 „De Ned. Antillen van maand tot maand"

NA 32 „De rechtsorde in het Koninkrijk der Nederlanden - de basisregelingen"

NA 33 „Het plantenkleed"

Samenstelling: B. Harst